

<sup>21</sup> Овчинников А. И. Вказана праця. – С. 64.

<sup>22</sup> Введение в украинское право / Под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – С. 145–153.

<sup>23</sup> Принцип верховенства права... – С. 15.

<sup>24</sup> Рабинович П. Социалистическое право как ценность / П. Рабинович. – 2-е изд., стереотип. – О.: Юрид. л-ра, 2006. – С. 13–26.

<sup>25</sup> Шаповал В. М. Верховенство закону як принцип Конституції України / В. М. Шаповал // Право України. – 1999. – № 1. – С. 5–8.

<sup>26</sup> Рабинович П. Верховенство права як соціальний феномен / П. Рабинович // Юридический вестник. – 2008. – № 8. – С. 12–14.

<sup>27</sup> Рабинович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України / П. Рабинович // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 37–46.

<sup>28</sup> Скакун О. Ф. Верховенство права як принцип інтеграції правових систем / О. Ф. Скакун // Наукові праці Одеської національної юридичної академії : зб. наук. праць. – Вип. 8. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – С. 34–42.

#### Резюме

У статті з позицій системного підходу розглянуто аксіосферу та нормосферу права – дві ключові системи, що утворюють право в його ідейному та нормативному різноманітті. Продемонстровано, що аксіосфера та нормосфера права існують як взаємодоповнюючі компоненти, взаємодія яких відбувається завдяки інтегративним властивостям верховенства права.

**Ключові слова:** аксіосфера права, нормосфера права, верховенство права, цінності правової сфери.

#### Резюме

В статье с позиций системного подхода рассмотрены аксиосфера и нормосфера права – две ключевые системы, образующие право в его идейном и нормативном разнообразии. Продемонстрировано, что аксиосфера и нормосфера права существуют как взаимодополняющие компоненты, взаимодействие которых происходит благодаря интегративным характеристикам верховенства права.

**Ключевые слова:** аксиосфера права, нормосфера права, верховенство права, ценности правовой сферы.

#### Summary

In the article from the standpoints of system approach axiosphere and normosphere of law as two basic systems, which form law, in such ideal and normative diversity, are considered. It is demonstrated that axiosphere and normosphere of law exist as complementary systems, which interacts due to integrative peculiarities of the rule of law.

**Key words:** axiosphere of law, normosphere of law, rule of law, values of legal sphere.

Отримано 28.11.2011

**Н. П. ГРИБ**

*Ніна Павлівна Гриб, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка*

## АВСТРІЙСЬКА КОНСТИТУЦІЯ 1849 р.: ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРИЙНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Історичний процес зміцнення демократії у країнах сучасної Європи був тривалим і надзвичайно складним. Не була винятком і австрійська монархія. Революція 1848 р., яка отримала у сучасній історіографії назву «весна народів», завершилась поразкою. Однак вона вказала спраглому за свободою неоднорідному населенню імперії шляхи для продовження національно-визвольної боротьби.

Першу австрійську конституцію 1848 р. (так звану конституцію Піллерсдорфа\*) можна охарактеризувати як досить прогресивний на свій час документ. Вона закріплювала, хоч і не у досконалій формі, принцип розподілу влад, забезпечувала незалежність суду, закріплювала та гарантувала окремі громадянські та політичні права людини, передбачала відповідальність уряду перед парламентом, встановлювала порядок прийняття законодавчих актів та внесення змін до конституції. Однак уже 16 травня 1848 р. усі дії щодо втілення її у життя були офіційно призупинені<sup>1</sup>.

Уже наступного року було прийнято нову конституцію, яка була кроком назад порівняно з попереднім конституційним документом. Однак конституція 1849 р. здійснила суттєвий вплив на політичне та соціальне життя населення Австрійської імперії, у тому числі й на життя українців Галичини, котра у цей час пере-

© Н. П. Гриб, 2011

\* Конституція отримала таку назву за іменем міністра внутрішніх справ Австрії, під керівництвом якого вона розроблялась.

бувала в її складі. Характеристику політико-правових передумов прийняття цієї конституції відображено у працях таких українських вчених як І. Франко, К. Левицький, М. Грушевський, польських науковців О. Бальцера, Ю. Бардаха. Історико-правову характеристику окремих положень конституції 1849 р. здійснювали українські правники В. Кульчицький та М. Никифорак.

Передумови прийняття нової австрійської конституції у значній мірі були зумовлені діяльністю першого австрійського парламенту (рейхстагу). Вперше він зібрався у Відні в середині липня 1848 р. Постійні заворушення та повстання серед населення Австрійської монархії змусили парламентарів перенести його засідання у провінціальне місто Кремзир. Між парламентарями не було єдиної думки щодо подальшого розвитку держави, а це у свою чергу створило підґрунтя для контрреволюційної діяльності прихильників імператора. Вони скаржились на те, що лише незначна частина депутатів розуміла своє завдання і потребу збереження державної єдності. За їхніми словами, ці депутати розглядали політичну ситуацію у державі з точки зору національних чи провінційних інтересів, забуваючи про загальнодержавний інтерес. Опозиційне ліве крило рейхстагу було нечисленним і тому не мало достатніх можливостей для політичної боротьби. Серед найвизначніших опозиційних постатей варто згадати таких політичних діячів як Л. Кобилицю (парламентаря з Буковини), С. Гоя (представника Заліщицького округу), І. Капушак (депутата з Станіславського округу) та Й. Савку (з Городоччини). Це були віддані прихильники революції. Вони прагнули радикальних змін у політичній, соціальній та економічній сферах життя імперії, поліпшення життя селян за рахунок проведення ґрунтовної аграрної реформи<sup>2</sup>.

С. Гой, зокрема, вимагав скасування кріпосного права без будь-якого викупу<sup>3</sup>. Адже, незважаючи на патент імператора Фердинанда I від 17 квітня 1848 р., згідно з яким з 15 травня 1848 р. у Галичині «всі панщинні роботи і підданські данини скасовуються за рахунок держави»<sup>4</sup>, обсяг державної участі у скасуванні кріпацтва мав був вирішити парламент. А представники феодалів та поміщиків, які кількісно переважали інших депутатів, вимагали прийняття закону, який зобов'язав би селян відкупитися від панщини.

Обговорення цього питання викликало численні суперечки між парламентарями. Так, ідею С. Гоя підтримав інший український депутат зі Станіславщини І. Капушак. У своїй промові на сесії парламенту 17 серпня 1848 р. він висловив позицію усього кріпацького населення Австрійської імперії, вимагаючи ліквідації феодальних повинностей без виплати за це поміщикам. На завершення промови І. Капушак сказав: «Батоги і канчуки, які оббивали наші голови і наші змучені тіла, – ось що їм належить від нас, ось що хай вони візьмуть собі як винагороду»<sup>5</sup>.

Незважаючи на активний супротив опозиційних депутатів, закон про викуп все ж таки було висунуто на розгляд рейхстагу 31 серпня 1848 р. Більшістю голосів було вирішено, що без викупу скасовуються лише ті повинності, які пов'язані з особистою залежністю селян. А такі повинності, як чинші та сервітути, потрібно було викуповувати. Закон про скасування феодальних повинностей за викуп набрав чинності 7 вересня. Згідно з його вимогами, селяни повинні були заплатити дві третини викупних платежів, а держава, одну третину<sup>6</sup>. Внаслідок цього більшість селян, які не мали достатньо коштів для викупу, фактично втратили можливість отримати землю. Таким чином, звільнившись від соціальної залежності, українське селянство потрапило в економічну залежність.

Усі спроби українських депутатів пом'якшити кабальні умови скасування кріпацтва завершилися поразкою. Це спричинило нові заворушення серед селянства та масштабні повстання як у Галичині, так і на інших землях Австрійської імперії<sup>7</sup>.

Революційні події 1848 р. призвели до того, що імператор Фердинанд I, який був тяжко хворий і тому не міг виконувати свої повноваження, зрікся трону<sup>8</sup>. На його місце 2 грудня 1848 р. прийшов молодий цісар Франц-Йосиф I. У своєму маніфесті, оголошеному при вступі на трон, він підтримав конституційні засади формування державної влади, однак наголосив на необхідності збереження державної єдності монархії<sup>9</sup>. Втілити свої плани він міг лише зупинивши революційний рух.

Ще до приходу до влади Франца-Йосифа I війська Австрійської імперії розпочали збройну боротьбу з революційними силами. За допомогою вогнепальної зброї та артилерії жорстоко придушили повстання у Відні, Празі, Львові та інших містах держави. З приходом нового імператора боротьба спалахнула з новою силою. Найдовше протистояння тривало в Угорщині, однак вже у квітні 1849 р. революція зазнала остаточної поразки<sup>10</sup>.

Імператор Франц-Йосиф I відчувши, що його політичне становище посилюється, патентом від 4 березня 1849 р. розпустив парламент<sup>11</sup>. У цей самий день цісар видав інший патент, яким затвердив нову окройовану (тобто даровану) конституцію, яка у працях сучасників отримала назву так званої «березневої» конституції<sup>12</sup>.

Конституція складалась з 16 розділів, а саме:

- Розділ I. Про державу;
- Розділ II. Про імператора;
- Розділ III. Про державне громадянство;
- Розділ IV. Про гімн;
- Розділ V. Про справи країв;
- Розділ VI. Про державні справи;
- Розділ VIII. Про законодавчу владу;
- Розділ VIII. Про рейхстаг;

Розділ IX. Про національні Конституції і Національні Сейми;  
Розділ X. Про виконавчу владу;  
Розділ XI. Про Раду Держави;  
Розділ XII. Про судову владу;  
Розділ XIII. Про Державний Суд;  
Розділ XIV. Про державне господарство;  
Розділ XV. Про Збройні Сили;  
Розділ XVI. Загальні положення.

У першому розділі зазначалось, що всі краї імперії утворюють вільну самостійну, неподільну і нероз'єднану спадкову конституційну австрійську монархію. Їм гарантувалась самостійність у межах кордонів, а їхнє населення визнавалось рівноправним. Краям надавалось право на збереження власних національностей і мови. Вся держава визнавалась як єдиний митний і торговельний регіон.

Згідно з другим розділом вся повнота влади зосереджувалась у руках імператора. Його особа визнавалась священною, недоторканною і безвідповідальною перед жодною владою. Він був верховним головнокомандувачем збройних сил, вирішував питання про оголошення війни і укладення миру, мав право укладати договори з іноземними державами (однак положення договорів, які накладають на державу нові обов'язки, вимагали згоди рейхстагу), оприлюднювати закони, призначати і звільняти міністрів, призначати на посади у всіх галузях державної служби і присвоювати шляхетство, ордери і відзнаки, а також помилувати, пом'якшувати кару чи надавати амністію. Окрім цього у § 18 передбачалось, що кожне рішення імператора вимагає контрасигнації відповідальним міністром<sup>13</sup>. Отже, відповідальність за такі рішення ніс не імператор, а той міністр, який контрасигнував відповідне рішення (тобто погодив своїм підписом).

У конституції 1849 р. не було окремого розділу, присвяченого правам громадян, однак окремі з них були закріплені у другому розділі, присвяченому громадянству. Згідно з положеннями цього розділу для всіх народів існувало єдине австрійське громадянство (§ 23). Усі австрійські громадяни визнавались рівними перед законом (§ 27), а всі державні та громадські служби проголошувались доступними для усіх «здібних» громадян (§ 28). Кожен громадянин отримував право придбавати будь-яку нерухомість і заробляти гроші усіма дозволеними шляхами (§ 30)<sup>14</sup>. Слід зазначити, що березнева конституція 1849 р. значно скоротила обсяг прав громадян порівняно з конституцією 1848 р. Окрім цього, на відміну від конституції Піллерсдорфа, у ній не закріплювались права іноземців. Можна без сумнівів зазначити, що вона була кроком назад від тих демократичних перетворень у монархії, які розпочались завдяки австрійській революції.

Зміни також відбулись у сфері законодавчої та виконавчої влади. Законодавча влада належала імператору разом з парламентом (рейхстагом). Рейхстаг складався з двох палат – верхньої та нижньої<sup>15</sup>. Імператор мав право розпустити весь парламент або одну з палат. Якщо парламент розпускався, то нове його скликання мало бути відбутися протягом трьох місяців<sup>16</sup>.

Депутати верхньої палати обирались крайовими сеймами на п'ять років<sup>17</sup>. Кандидат у депутати повинен був мати австрійське громадянство та досягти 40-річного віку (§ 38–42)<sup>18</sup>. Кількість депутатів верхньої палати не могла перевищувати половини від кількості членів нижньої<sup>19</sup>. Депутати нижньої палати обирались за допомогою прямих виборів повнолітніми платниками податків (які сплачували не менше ніж 5 гульденів прямих податків на рік) за нормою один депутат на 100 000 населення<sup>20</sup>. Кандидат у депутати нижньої палати повинен був мати австрійське громадянство принаймні 5 років і досягти принаймні 30 років (§ 42–45).

Депутати обох палат були наділені депутатською недоторканістю та могли бути заарештовані чи притягнуті до відповідальності лише за згодою тої палати, до якої вони належали. Винятком було затримання депутата на місці злочину (§ 63).

Законопроект приймався обома палатами парламенту та підлягав обов'язковому санкціонуванню імператором. Якщо законопроект відхилявся однією з палат або імператором, то його повторне винесення на розгляд парламенту дозволялось лише на наступній сесії (§ 66)<sup>21</sup>.

Вперше в історії австрійського парламентаризму було закріплено положення щодо тимчасового законодавства. Зокрема, у разі крайньої необхідності (коли рейхстаг не скликаний і виникала необхідність законодавчого врегулювання певних суспільних відносин) імператор за участю відповідального міністра міг видати тимчасову постанову. Для того, щоб ця постанова стала постійно діючою імператор повинен був оголосити її під час найближчого засідання парламенту, обґрунтувавши при цьому причини її прийняття<sup>22</sup>.

У краях імперії передбачалося створення крайових (національних) сеймів, які мали право законодавчої ініціативи в австрійському парламенті. Вони також могли приймати «національні» закони з питань, що належали до компетенції крайової влади. Закон, прийнятий відповідним крайовим сеймом, вимагав санкції імператора<sup>23</sup>.

Виконавча влада в Австрійській монархії належала імператору. Згідно з § 84 конституції 1849 р. він здійснював цю владу через відповідальних міністрів і підпорядкованих їм працівників та службовців. Міністри утворювали центральний виконавчий орган державної влади – раду держави. Порядок притягнення до відповідальності міністрів мав був визначатись окремим законом. Для окремих коронних країв (у тому числі й для Галичини) як місцевий орган виконавчої влади призначався намісник<sup>24</sup>.

Порядок здійснення державної влади у коронних краях мав був визначатись крайовими конституціями (§ 77). Галичині таку крайову конституцію було надано імператорським патентом від 29 вересня 1850 р.

Згідно з даною конституцією Галичину було поділено на три округи – Краківський, Львівський та Станіславський. В округах діяли сеймові курії. До Львівської курії входило 50 депутатів, Краківської – 58, Станіславської – 42. Їх очолювали президенти, які підпорядковувались наміснику. Виконавчим округом усіх трьох курій був спільний крайовий комітет з 15 членів, що порівну обиралися куріями<sup>25</sup>.

Судову владу могли здійснювати лише державні суди. У § 100 Австрійської конституції 1849 р. передбачалось, що патримоніальні (феодальні) суди не повинні існувати. Суддю можна було звільнити з посади лише на підставі судового рішення, а перевести на іншу посаду або на пенсію лише за його згодою. Винятком були випадки виходу судді у відставку внаслідок неспроможності виконувати службові обов'язки, а також у разі впровадження змін в організації судової влади (§ 101). Судовий процес зазвичай мав бути відкритим і усним. Передбачалось створення та діяльність суду присяжних, який повинен був розглядати кримінальні справи про вчинення тяжких злочинів, перелік яких визначить закон (§ 103)<sup>26</sup>.

У § 106 конституції 1849 р. передбачалось утворення найвищого державного суду, який має право порушувати справу самостійно або в результаті внесення позову у таких випадках:

Як третейський суд – у спірних питаннях між державою й окремими коронними краями.

Як найвища інстанція: у випадках порушення політичних прав.

як слідча і найвища судова влада:

а) у разі звинувачення міністрів і наступників;

б) у разі замахів і змов проти монарха або регента та у разі державної зради і зради краю<sup>27</sup>.

Для визначення порядку формування найвищого державного суду, порядку призначення суддів і їх кількісного складу мав бути виданий окремий закон.

Австрійська конституція 1849 р. та крайова конституція для Галичини 1850 р. перестали діяти одразу після придушення революційного руху<sup>28</sup>. 31 грудня 1851 р. цісар видав новий патент, яким визнав конституцію від 4 березня 1849 р. такою, що втратила чинність. Мотивуючи своє рішення, імператор зазначав, що він не уявляє цей документ як можливий для врегулювання правовідносин у Австрійській монархії. Одночасно Франц-Йосиф I підтвердив рівність усіх громадян монархії перед законом<sup>29</sup>.

Таким чином, конституційна австрійська монархія повернулася до абсолютизму. Народам австрійської імперії, які брали участь у революції 1848 р., довелося на певний час забути про власну автономію.

Абсолютизм лише частково обмежувався дорадчою функцією рейхсрату (нового австрійського парламенту, скликаного відповідно до урядового диплому від 20 жовтня 1860 р.<sup>30</sup>) у законодавчій сфері, котра була йому надана з ініціативи імператора<sup>31</sup>. Надійною опорою урядової влади стала армія та бюрократія. Централізація держави, поєднана з домінуванням німецького населення, обмежувала права інших народів Австрійської монархії<sup>32</sup>.

Повернення до абсолютизму не призвело до жодних позитивних для держави результатів. Його наслідком стало поширення невдоволення внутрішньою політикою Австрії серед широких верств населення та демократичних політичних кіл, які відкрито протестували проти антидемократичних форм і методів управління, соціального і національного гноблення. Зовнішня політика Австрії також не характеризувалась особливою успішністю. Вона відмовилась підтримати у Кримській війні (1851) свою давню союзницю Російську Імперію. Пізніше (у 1859) Австрія зробила спробу перешкодити Королівству П'ємонт і Сардинії (Італія) в їхніх зусиллях з об'єднання Італії. Це спричинило збройний конфлікт, що завершився поразкою австрійських військ при Мадженте і Сольферіно та втратою більшої частини австрійських володінь в Італії<sup>33</sup>.

Нездатність абсолютної монархічної влади забезпечити цілісність держави, зберегти політичну стабільність та сприяти підвищенню добробуту населення призвела до зростання національно-визвольного руху серед угорців, словаків, чехів, поляків, українців та інших поневолених народів імперії. Як наслідок, Габсбурзька монархія перебувала на межі розпаду. Для того, щоб послабити національний рух та врятувати монархію від розпаду, австрійський парламент у 1867 р. затвердив угоду про унію з Угорщиною, що на певний період призупинило розпад імперії<sup>34</sup>. Цього самого року було прийнято нову Австрійську конституцію, яка спрямувала Австрію на шлях до розвитку конституціоналізму та парламентаризму.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що австрійський конституціоналізм пройшов складний шлях формування. У науковій літературі конституцію 1849 р. часто описують як антидемократичну. Однак вона передбачала обмеження законодавчої влади монарха, виділення окремої гілки судової влади, закріплювала окремі права громадян, визнавала їх рівними перед законом та ін. Хоча однією з причин скасування конституції 1848 р. була відсутність правового регулювання відповідальності міністрів, однак нова конституція також не розв'язала цієї проблеми.

У цілому конституція 1849 р. значно розширила повноваження монарха, обмежила компетенцію парламенту та звузила права громадян. Складається враження, що видання цієї конституції було для Франца-Йосифа I лише тимчасовим заходом до остаточного придушення революції. Адже конституцію вже у 1851 р. було скасовано, а її положення так і не впроваджено у дію.

<sup>1</sup> Історія держави і права України : підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Т. 1. – Кол. авторів : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С 395.

- <sup>2</sup> *Кульчицький В. С.* Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини 1850 р. / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. – Сер. юрид. – 1965. – С. 106–107.
- <sup>3</sup> *Кульчицький В.* Революція 1848 року на західноукраїнських землях / В. Кульчицький // Український календар. – 1968. – С. 127.
- <sup>4</sup> *Кульчицький В. С.* Історія держави і права України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Володимир Кульчицький, Борис Тищик. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 239.
- <sup>5</sup> *Кульчицький В.* Революція 1848 року на західноукраїнських землях / В. Кульчицький // Український календар. – 1968. – С. 128.
- <sup>6</sup> Там само. – С. 127–128.
- <sup>7</sup> Історія держави і права України : підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том. 1. – Кол. Авторів : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 396 ; Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ ; Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – С. 492.
- <sup>8</sup> *Войцелка К.* История Австрии : культура, общество, политика / Карл Войцелка. – Москва : Весь Мир, 2007. – С. 262, 267.
- <sup>9</sup> *Balzer O.* Historia ustroju Austrii w zarysie / Oswald Balzer. – Lwyw : Drukarnia K. S. Jakubowskiego, 1908. – S. 406–407.
- <sup>10</sup> *Войцелка К.* Вказана праця. – С. 263, 167 ; *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914) : на підставі споминів / Кость Левицький. – Львів : Друкарня оо.Василіан у Жовкві, 1926. – С. 46.
- <sup>11</sup> *Starzycki S.* Kodeks prawa politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne (1848–1903) / Stanislaw Starzycki. – Lwyw : Uniwersytet Lwowski, 1903. – S. 100.
- <sup>12</sup> *Balzer O.* Вказана праця. – S.407.
- <sup>13</sup> *Starzycki S.* Вказана праця. – S. 103.
- <sup>14</sup> Там же. – S. 103.
- <sup>15</sup> *Кульчицький В. С.* Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини 1850 р. / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. – Сер. юрид. – 1965. – С. 108.
- <sup>16</sup> *Starzycki S.* Вказана праця. – S. 105.
- <sup>17</sup> *Кульчицький В. С.* Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини 1850 р. / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. – Сер. юрид. – 1965. – С. 108.
- <sup>18</sup> *Starzycki S.* Вказана праця. – S. 105.
- <sup>19</sup> *Balzer O.* Вказана праця. – S. 408.
- <sup>20</sup> *Кульчицький В. С.* Вказана праця. – С. 108.
- <sup>21</sup> *Starzycki S.* Kodeks prawa politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne (1848–1903) / Stanislaw Starzycki. – Lwyw : Uniwersytet Lwowski, 1903. – S. 105.
- <sup>22</sup> *Balzer O.* Historia ustroju Austrii w zarysie / Oswald Balzer. – Lwyw : Drukarnia K. S. Jakubowskiego, 1908. – S. 408.
- <sup>23</sup> *Starzycki S.* Вказана праця. – S. 106.
- <sup>24</sup> Там само. – S. 110.
- <sup>25</sup> *Кульчицький В. С.* Історія держави і права України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Володимир Кульчицький, Борис Тищик. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 240.
- <sup>26</sup> *Starzycki S.* Вказана праця. – S. 110–111.
- <sup>27</sup> Там само. – S. 112.
- <sup>28</sup> *Кульчицький В. С.* Історія держави і права України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Володимир Кульчицький, Борис Тищик. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 241.
- <sup>29</sup> *Starzycki S.* Вказана праця. – S. 137.
- <sup>30</sup> *Цольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цольнер ; пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. – Львів : Літопис, 2001. – С. 329.
- <sup>31</sup> *Brauneder W.* Verfassung und Parlamentarismus / W. Brauneder // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. – Wien, 2000. – T. VII. – S. 138.
- <sup>32</sup> *Schwendenwein H.* Österreichisches Staatskirchenrecht / H. Schwendenwein. – Essen, 1992. – S. 29–30.
- <sup>33</sup> *Никифорак М.* До питання про джерела державного права на Буковині у 1775–1918 рр. / М. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. – Вип. 75. – 2000. – С. 24–25 ; *Кондратюк О.* Правовий статус Галичини у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.) / О. Кондратюк // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. – 2004. – Вип. 40. – С. 132.
- <sup>34</sup> Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 253.

#### Резюме

У статті розглянуті політико-правові передумови прийняття австрійської конституції 1849 р., досліджена її структура і розкриті основні положення, також висвітлені головні причини її скасування.

**Ключові слова:** Австрійська імперія, імператор, конституція, парламент.

#### Резюме

В статье рассмотрены политико-правовые предпосылки принятия австрийской конституции 1849 г., исследована ее структура и раскрыты основные положения, также высветлены главные причины ее упразднения.

**Ключевые слова:** Австрийская империя, император, конституция, парламент.

Summary

The present article deals with political and legal preconditions of adopting the Austrian Constitution of 1849. The structure of the Austrian Constitution of 1849 is researched and main regulations are revealed. Besides, major causes of its abolishment are enlightened.

**Key words:** Austrian Empire, emperor, constitution, Parliament.

Отримано 29.11.2011

**М. В. ДЕНИСЮК**

*Максим Володимирович Денисюк, аспірант  
Інституту держави і права імені В. М. Корецького  
НАН України*

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ  
(ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)**

Взаємовідносини правової держави та громадянського суспільства є визначальним фактором розвитку держави і суспільства, неодмінною умовою забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина. Громадянське суспільство і права держава перебувають у процесі постійного розвитку, а тому питання їх співвідношення і взаємодії завжди зберігають свою актуальність. Теоретичні засади цих явищ формувалися поступово. Спочатку Аристотелем, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо, Т. Пейном, Г. Гегелем, К. Марксом. Вельми значний внесок зробили сучасники: В. Авер'янов, В. Андрейцев, В. Кампо, М. Козюбра, А. Колодій, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Шемчушенко та ін. У статті зроблено спробу узагальнити досягнення видатних вчених та науковців у цій галузі та з'ясувати, що саме є тією ланкою, яка дає змогу функціонувати державі та громадянському суспільству як одне ціле.

Як і держава, громадянське суспільство починає зароджуватися на певній стадії суспільного розвитку. Вперше громадянське суспільство згадується у працях Аристотеля. Державу і громадянське суспільство філософ сприймав як синоніми. Перед тим як визначити поняття «держава», необхідно з'ясувати, хто є громадянином, оскільки держава це не що інше, як сукупність громадян. Він зазначив, що громадянином є тільки той, хто перебуває у певному зв'язку з державним життям, хто має або може мати повноваження піклуватися про державні справи (як одноособово, так і разом з іншими)<sup>1</sup>. Більшої уваги у розробці проблем громадянського суспільства приділялось у працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є.

Духовний натхненник англійської буржуазної революції XVII ст. Т. Гоббс повністю покладав надію на державу, яка, на його погляд, виникла внаслідок суспільного договору саме заради захисту кожного громадянина. Громадяни, за Гоббсом, свідомо обмежували свої права і делегували їх державі, яка поставала абсолютним сувереном: «Ми кажемо, що держава встановлена, коли багато людей домовляються і укладають угоду один з одним про те, що з метою впровадження миру поміж них і захисту від інших кожен з них визнаватиме за свої власні всі дії та судження тієї людини чи зібрання людей, якому більшість дає право представляти всіх (тобто бути їхніми представниками...)»<sup>2</sup>. Оскільки Гоббс був свідком того, що держава в реальному житті вкрай погано справляється з цією функцією, він радить громадянам, які страждають від її утисків, втішатися усвідомленням того, що безвладдя принесло би ще більше нещастя.

Його співвітчизник Дж. Локк описував громадянське суспільство як угоду з іншими людьми про об'єднання у спільність для того, щоб зручно, благополучно і мирно спільно жити, спокійно користуючись своєю власністю, перебуваючи в більшій безпеці. Жоден суб'єкт не може порушувати певні правила, в тому числі і той, хто приймає закони. «для жодної людини, що перебуває в громадянському суспільстві, не може бути зроблене виключення із законів цього суспільства». У Локка ще не було протистояння громадянського суспільства і держави. Таке протистояння розглядалося як аномалія, спричинена деформаціями державної влади.

Ж.-Ж. Руссо у своїй основній праці «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» виклав концепцію, за якою золотий вік людства, коли всі жили у єдності з природою і їхні взаємовідносини визначалися не егоїстичним розрахунком, а простими і щирими почуттями, скінчився від моменту появи приватної власності внаслідок огороження і привласнення землі. На цьому ґрунті виникають громадянське суспільство, в якому закріплюється матеріальна нерівність, і держава, в якій фіксується нерівність соціальна між панівною і підвладною їй частиною суспільства. Вихід французький мислитель вбачає в переході від природного стану до розумного і справедливого устрою суспільства шляхом суспільного договору, народного суверенітету, загальної волі.

Вельми радикальну концепцію громадянського суспільства сформулював Томас Пейн, у якого тема протистояння громадянського суспільства і держави була провідною. «Держава – необхідне зло, а тому чим його менше, тим краще»<sup>3</sup>.